

Vendelín Jankovič:

O DJELU JÁNA ČAPLOVIČA*

UDK 94(497.5)(091)
39 Čaplovič, J.

Čaplovičeva domoznanstvena i etnografska djelatnost

Poticaje za bavljenje domoznanstvom** i etnografijom Čaplovič je dobio iz različitih izvora. Najznačajnije među njima bez sumnje treba tražiti u idejama razdoblja prosvjetiteljstva; naime, temelji su Čaplovičeva djelovanja kao intelektualca bili prosvjetiteljske naravi. Prosvjetiteljstvo je, u odnosu na prethodeća mu razdoblja, značajno promijenilo poglede na državu i njene uloge. Nositeljima državnosti (dakle, „narodom“) više nisu smatrani samo istaknuti pojedinci nego, bez razlike, svi stanovnici države. Prosvjetiteljska država prestaje favorizirati jedan stalež i svoju brigu usmjerava na boljitak širokih slojeva naroda, koje je tek tada u određenom smislu otkrila i pobudila na samostalan i samosvjestan život. Takva je promjena iznjedrila i zanimanje za puk, za upoznavanje i sagledavanje stanja u kojem se puk uistinu nalazi, njegovog gospodarskog i socijalnog položaja, tjelesnih i duševnih osobina, morala i, ne najmanje važno, jezika kao sredstva poboljšanja spomenutog, gotovo beznadnog stanja. Iako su ispočetka u zanimanju za puk i za narod kao

* Ovdje donosimo prijevod dvaju ulomaka (str. 50-60 i 95-109) iz knjige *Ján Čaplovič – život, osobnost, dielo* (Turčiansky Svätý Martin, 1945) slovačkog povjesničara, arhivista i bibliografa Vendelína Jankoviča (1915. – 1997.). U prvom ulomku Jankovič govori o Čaplovičevom djelu *Slawonien und zum Theil Croatien. Ein Beytrag zur Völker- und Länderkunde. Theils aus eigener Ansicht und Erfahrung (1809-1812), theils aus späteren zuverlässigen Mittheilungen der Insassen*, 2 sv. (Pešta, 1819), koje je kroz cijelo 19. stoljeće evropskim povjesničarima, etnologima i filolozima služilo kao priručnik za poznavanje Slavonije. Nužnim za razumijevanje okolnosti nastanka Čaplovičeve knjige o Slavoniji smatramo i njegovo shvaćanje pojma naroda, o kojem Jankovič raspravlja u drugom prevedenom ulomku. (Nap. prev.)

** Terminom „domoznanstvo“ smo, prema sugestiji dr. Stanka Andrića, preveli slovački termin „vlastiveda“ (od slovački *vlast* = domovina i *veda* = znanost), kojim se u slovačkom jeziku naziva interdisciplinarno znanstveno područje koje se bavi proučavanjem domovinske povijesti, etnologije, narodnog jezika i književnosti, kao i prirodnih osobitosti domovine. Istim se terminom označava i skup spoznaja do kojih je došla *vlastiveda*. Prema: *Slovník slovenského jazyka* (Bratislava, 1959-1968), <http://slovníky.korpus.sk/?w=vlastiveda&c=Vf5d>. (Nap. prev.)

Ján Čaplovič (1780-1847)

cjelinu prevladavala državno-utilitarna gledišta, koja se nisu puno razlikovala od klasifikacijskog interesa prirodnih znanosti u njihovim začecima,¹ to nije spriječilo produbljivanje toga zanimanja i pridruživanje mu drugih momenata (osjećaj), supostojanje s kojima će se pokazati vrlo značajnim.

Čaploviča su na domoznastvenu i etnografsku djelatnost izravno poticali prosvjetiteljska koncentracija na sadašnjost i ahistorizam. Jer, prosvjetiteljstvo je značilo radikalni odvrat od prošlosti ka sadašnjosti, od srednjovjekovlja ka suvremenosti, njenim zbivanjima i potrebama. Pa i kada se gledalo u prošlost, u njoj se prije tražilo razloge kojima bi se potkrijepili vlastiti nazori, nego razumijevanje i

objašnjenje same prošlosti. U skladu s tom tendencijom - istina, i zbog drugih čimbenika (nedostatak stručnog historiografskog obrazovanja i Čaplovičeva praktična narav) - i Čaplovič se, iako u početku zaljubljenik u rodoljubivu povijest i njen oduševljen pristaša,² okrenuo od historiografije i počeo naglašavati potrebu upoznavanja puka, njegovih posebnosti i njegova načina života. Nasuprot ondašnjoj historiografiji, koja je obrađivala uglavnom teme vezane uz dinastije, Čaplovič je zahtijevao da se pri historiografskom radu obrati pozornost na narod, i sve ono što se naroda tiče. Tražio je povijest puka, povijest naroda – a ne povijest država i dinastija.³ Taj uistinu moderan zahtjev, kojim

¹ Daniel Rapant, *K počiatkom mad'arizácie* (Bratislava 1927), 1: 162.

² Usp. Čaplovičevo tumačenje prije kazala u: Ján Kr. Engel, *Geschichte des ungrischen Reichs* (Beč 1834), 5: 356.

³ „Nicht vermissen wir gelehrte Abhandlungen über die Abstammung, nicht Schilderungen der Schicksale der Völker, aber alle Geschichtsschreiber glaubten bisher sich nur um die Könige, und um die Kriege herumdrehen zu müssen. Das Volk selbst, sein intellectuellen und moralischen Fortschritte oder Rückschritte, seine Denkart, seine Gebräuche und Sitten-alles

ne može potpuno udovoljiti ni današnja historiografija, Čaploviča je definitivno oteo historiografiji i učinio ga oduševljenim i neumornim radnikom na polju domoznanstva i etnografije.

Herderov je utjecaj svakako bio značajan u postupnom kristaliziranju i utvrđivanju Čaplovičevih domoznanstvenih i etnografskih interesa. Kada je Čaplovič oblikovao svoje spisateljske i znanstvene afinitete, dakle polovinom drugog desetljeća 19. stoljeća, u Ugarskoj su Herderove ideje bile poznate, i njegovi su tekstovi bili prilično rasprostranjeno štivo, pa ga je i Čaplovič u nekoliko navrata citirao.⁴ Nije, doduše, navodio *Volkslieder*, ali su ništa manje važne *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit* svakako pripadale njegovom duhovnom obzoru. Upliv Herderovih ideja na nekoliko se mjesta u Čaplovičevim radovima čini nedvojbenim.⁵ Danas ne možemo točno odrediti koliki je bio taj utjecaj i gdje, kada i kako se po prvi puta pokazao u Čaplovičevu opusu – ipak, možemo sa sigurnošću reći da je postojao. To nije proturječno našoj tezi da je Čaplovič bio prosvjetitelj, jer Herderov utjecaj nije presudno oblikovao Čaplovičevu osobnost, nego je kod njega već postojeće interese dopunjavao, isticao, produbljavao i ovjeravao. Naročito kada je riječ o odnosu prema jednostavnom čovjeku iz puka.

Domoznanstvo i etnografija imali su u Ugarskoj svoju tradiciju i prije Čaploviča ili se, u najmanju ruku, u njegovo vrijeme ta tradicija već uvelike stvarala. Dovoljno je podsjetiti na Mateja Bela, u čijim je djelima, pored povijesnih, statističkih i zemljopisnih, nagomilano i dosta podataka etnografske naravi. Kako Belov rad nazvati, ako ne domoznanstvom? Bel je imao i svoje malobrojne sljedbenike na tom polju, premda nijedan među njima nije dosegnuo njegov značaj. Čaplovič je mogao dobiti određene poticaje i iz djela Gregora Berzeviczyja, koji se uglavnom bavio gospodarskim problemima i društvenom kritikom, tim više što su bili suvremenici.

dieses blieb aus der Geschichte der Völker immer ausgeschlossen. Desswegen haben wir Staatsgeschichten die Menge, aber keine Volksgeschichten – am wenigstens Menschenstatistiken“. (Ján Čaplovič, *Gemälde von Ungern*, 2 sv. (Pešta, 1829), 1: 9-10.)

⁴ *Tudományos gyűjtemény* VI/3 (1822), 59, 65 – Johann Gottfried Herder, *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit*, 4 sv. (1784-1791) 4: 19, Čaplovič, *Gemälde* I: 10 – Herder, *Ideen*, 4: 15, Čaplovič, *Gemälde*, 1: 209 – Herder, *Ideen*, 4: 46. Ján Čaplovič, „A hazánkbaní tótosodás ügyében“, *Századunk* IV/3 (1941), 23 – Herder, *Ideen*, 4: 47. Ján Čaplovič, *Ethnographia electorum Dei vulgo Magyarorum* (u rukopisu, 1824-1837), 12 b – Herder, *Ideen*, 4: 19.

⁵ „Es ist ein croatisches Kirchenlied, und der poetische Schwung, wozu überhaupt alle slawische Nationen sehr viel Anlage haben, ist darin nicht zu verkennen“, Ján Čaplovič, *Slawonien und zum Theil Croatien. Ein Beytrag zur Völker- und Länderkunde. Theils aus eigener Ansicht und Erfahrung (1809-1812), theils aus späteren zuverlässigen Mittheilungen der Inassen*, 2 sv. (Pešta, 1819), 1: 94, 207, 233, 2: 129 itd.

Nije isključeno ni to da je Čaploviča prema domoznanstvu i etnografiji usmjerila neka bliska mu osoba koja je na njega imala jak utjecaj. Na tu mogućnost upućuje činjenica da je njegova predodžba ovih disciplina artikulirana u prilično kratkom razdoblju, te da je u Čaplovičevom domoznanstvenim i etnografskim tekstovima teško pronaći znakove postupnog unutardisciplinarnog razvoja, što je bilo za očekivati jer se radilo o gotovo sasvim novim poljima, u kojima se mogao osloniti tek na malobrojne prethodeće mu autore. Ideje o svim značajnijim radovima, koje je Čaplovič dovršio tek nakon 10-15 godina ili su mu ostali u nacrtima, bile su razrađene već na samom početku njegovog istraživačkog rada.⁶

Čaplovič je u domoznanstvo i etnografiju ušao s dobrim preduvjetima, tada više nije bio neodlučan mladić niti početnik u pisanju. Iza sebe je već imao nekoliko radova, doduše iz drugih disciplina. Širina njegovih interesa, naročito onih iskoristivih u domoznanstvu i etnografiji, bila je vrijedna pažnje: prethistorija, opća, pravna i crkvena povijest, geografija, statistika, demografija, praktična psihologija, moral, običaji i književnost privlačili su njegovu pozornost jednako kao i prirodne znanosti i najšira gospodarska problematika. I ostale su Čaplovičeve intelektualne kvalitete pogodovale nastanku zapaženog opusa u poljima etnografije i domoznanstva, ali i u drugim disciplinama za koje je Čaplovič pokazao zanimanje. Kao prosvjetiteljski racionalist usvojio je empirijska načela prirodnih znanosti. Čeznuo je za matematičkom točnošću i cjelovitošću, od čitatelja svojih djela neprestano je tražio popravke i dopune, i sa zahvalnošću ih je uzimao u obzir. Nije bio površan, izbjegavao je generaliziranje na temelju sitnica i pojedinačnih slučajeva, bio je dobar promatrač i psiholog. Sumnjičavost je bila jedna od njegovih glavnih osobina i uživao je u narušavanju ustaljenih i općeprihvaćenih nazora, ali može se reći i da su mu nedostajali veća kritičnost i oprez u provjeravanju podataka koje je iznio, i upravo taj nedostatak smatramo razlogom distanciranja nekih suvremenika od njegovih radova.

Čaplovič je počeo pisati radove s područja domoznanstva i etnologije još za vrijeme svog prvog boravka u Beču.⁷ Za dalji je Čaplovičev razvoj važna i njegova djelatnost nakon povratka iz Slavonije 1813. Pravi je radni tempo postigao 1816. i 1817., kada je objavio nekoliko priloga u različitim časopisima, a neke je od njih uspio objaviti i samostalno. Članak u Andréovom časopisu *Hesperus* 1816., br. 57 („Bartfelder Mineralbad“), napisan pod još svježim dojmovima sa sedamnaestodnevnog liječenja u bardejovskim toplicama, nakon prerade i temeljitog proširivanja postao je osnovom manje monografije o

⁶ O problemu početaka etnografije u Ugarskoj vidi: Károly Marót, „Zur Entwicklungsgeschichte der Volkskunde in Ungarn“, *Ungarische Jahrbücher* 18 (1938), 123.

⁷ Čaplovič je 1839. napisao da je na trnovit književni put krenuo prije trideset godina. U: Ján Čaplovič, „Pennaharczokról“, *Századunk* II/28 (1839), 217.

tom lječilištu.⁸ Taj je informativno-propagandni spis imao vrlo skromnu vrijednost. Previše su mjesta u njemu zauzimali citati iz inozemnih izvora i nezanimljivi podaci,⁹ a sadržaj je sasvim slobodno raspoređen u devet poglavlja.

Svojom su kvalitetom i suvremenošću monografiju o bardjejevskim toplicama zasjenili Čaplovičevi prilozi u njemačkim časopisima,¹⁰ koji su bili ulomci značajnijeg, opsežnijeg i 1819. samostalno objavljenog djela o Slavoniji.¹¹ Iako je već objavljavao u ovoj disciplini, Čaplovič je tek knjigu o Slavoniji smatrao svojom ulaznicom u krug domoznanstvenih i etnografskih pisaca. O tom svjedoči kako uvod knjizi koji pruža metodološke napomene vrijedne pažnje (razlike između putopisa i tzv. *Miniaturgemälde*, razlike između autopsije i tuđih podataka, vrednovanje statističkih podataka) te odaje skoro početnički strah od kritičara i anticipira njihove moguće primjedbe,¹² tako i način kojim je Čaplovič nastojao usavršiti ovo djelo. Objavljivanje većine sadržaja knjige u časopisima, osim informativne i poučne namjere, imalo je za cilj i poboljšavanje tekstova. Čaplovič je, naime, čitatelje časopisa molio za ispravke mogućih nedostataka u njegovim priložima. To nije bio jedini način na koji je pokušavao poboljšati tekst buduće knjige, već je neke pojedinosti nastojao dopuniti i dopisivanjem. Tražio je podatke od arhimandrita Mušickog, arhiepiskopa Stratimirovića i episkopa Putnika. Obratio se i episkopima u Vršcu, Temišvaru, Budimu, Karlovcima, te drugim crkvenim dostojanstvenicima, no tek su mu malobrojni odgovorili. Kada mu ti zasigurno upućeni ljudi nisu htjeli pružiti tražene informacije, Čaplovič je bio prisiljen potražiti druge izvore. Najviše je podataka dobio od dvojice koje je upoznao za vrijeme boravka u Pakracu; Stratimirovičev tajnik Benický u tom je pogledu bio neumoran i Čaplovič mu je za njegovu susretljivost i javno zahvalio, a na različite mu je načine pomogao i Smith, nekadašnji računovodstveni revizor u Pakracu. Dijelove knjige koji nisu časopisno objavljeni Čaplovič je dao na pregled kompetentnim pojedincima. Tako su, primjerice, dio o pravoslavnoj

⁸ Prema: *Intelligenzblatt*, prilog *Chronik der oesterreichischen Literatur* 1817., br. 72. Riječ je o djelu: Ján Čaplovič, *Das Bartfelder Bad* (Beč, 1817).

⁹ Usp. mišljenje J. Dessewffyja u dopisu Fr. Kazinczyju od 29. srpnja 1817. u: János Váczy, *Kazinczy Ferencz levelezése*, 23 sv. (Budimpešta, 1890-1960), 15: 277.

¹⁰ Ján Čaplovič, „Erinnerungen aus Slawonien“, *Pressburger Zeitung* 1816., prilog *Unterhaltungsblatt* br. 2, 5, 6, 8, 10, 14, 15, 17, 19, 20, 21, 23, 24, 27-30, 32, 35, 50, 54, 55, 61-63, 80, 85. Isti, „Über die slawonische Schrift und Sprache“, *Wiener allg. Literaturzeitung* 1816., prilog *Intelligenzblatt* br. 17. Isti, „Daruwarer Bad“, *Hesperus* 1817. br. 54. Isti, „Über die serbische (slawonische, raazische) Schrift und Sprache“, *Hesperus* 1817. br. 22, 23, 29. Isti, „Notizen über ungarische Militärgrenze“, *Hesperus* 1817. br. 8, 10, 11. Ulomci su izašli i u *Vaterländische Blätter* i *Nürmberger allgemeine Handlungszeitung*; usp. Čaplovič, *Slawonien* 1: XIV.

¹¹ Čaplovič, *Slawonien*, 1: XXXII, 239, 390.

¹² *Ibid.*, 1: XVII-XVIII, XX.

crkvi redigirali, ili su barem trebali redigirati, arhiepiskop Stratimirović i episkop Putnik, dok je turske izraze u dijelu o srpskom jeziku pregledao poznati orijentalist Hammer.

Pored ostalog, i Čaplovičevo izrazito zadovoljstvo saznanjem da je pridonio novim spoznajama, iako je o danoj temi već postojalo obilje literature, da su njegovim radom zadovoljni i oni koji bolje poznaju Slavoniju,¹³ pokazuje kakav je bio autorov odnos prema njegovom domoznanstvenom prvijencu.

Čaploviča je na pisanje knjige o Slavoniji, kojoj je u početku namijenio naslov *Erinnerungen aus Slawonien* (Uspomene iz Slavonije), najvjerojatnije potaknuo članak L⁷. Fabricija o Slavoniji i Hrvatskoj, objavljen u časopisu *Vaterländische Blätter* 1814., br. 18-19.¹⁴ Porast općeg zanimanja za Balkan bio je potaknut političkim ambicijama Austrije na jugu Europe, artikuliranima od vremena vladavine Marije Terezije i Josipa II.¹⁵ Nikako ne treba isključiti niti izravan ili neizravan utjecaj drugih djela, koje je Čaplovič spomenuo u uvodu *Slawonien*, prije svega poznatog Hacquetova rada.¹⁶ Na tezu o Fabricijevom radu kao poticajnom za Čaploviča upućuju nas dvije činjenice. Prije svega, Čaplovič je sam priznao da mu je ideja o pisanje knjige pala na pamet tek kada se vratio kući, ne dok je u Slavoniji bio u izravnom doticaju sa slavonskim pukom, njegovim moralom i običajima, a treba uzeti u obzir i to da *Slawonien* i Fabricijev članak samim naslovima pokazuju određenu srodnost. Međutim, Fabricijev se članak Čaploviča nije dojmio u pozitivnom, nego u negativnom smislu. Nije mu se svidjela forma članka (pitanja i odgovori), niti ga je smatrao dovoljno informativnim, pa je odlučio o Slavoniji napisati nešto sadržajeno i formalno – bolje. No, i ako je ova naša teza točna, primarni, unutarnji poticaj pisanju djela o Slavoniji kod Čaploviča svakako treba tražiti u njegovu boravku na jugu i u njegovom stavu prema slavonskim temama. Nekoliko godina nakon boravka u Slavoniji Čaplovič je ljude koje je tamo upoznao spominjao srdačno, s poštovanjem i divljenjem. O episkopu Putniku, svom nekadašnjem poslodavcu, o grofici Janković i drugim svojim poznanicima Čaplovič je i nakon pet godina pisao s oduševljenim pohvalama.¹⁷ Korespondencijom je

¹³ Čaplovič, *Slawonien*, 1: XIV-XV, 2: 341. Usp. Čaplovičev dopis arhiepiskopu i metropolitu Stratimiroviću od 23. travnja 1819., u kojem izražava zadovoljstvo zbog arhiepiskopovog pozitivnog mišljenja o njegovoj knjizi. Vatroslav Jagić, *Novyya pis'ma Dobrovskago, Kopitara...* (Petrograd, 1897), 772.

¹⁴ „Fünf und vierzig Fragen und Antworten, besonders zu nähern Kenntniss von Slawonien und Croatien“.

¹⁵ Ludwig von Thallóczy, *Johann Christian von Engel und seine Korrespondenz 1770-1814* (München-Leipzig, 1915), 27.

¹⁶ Belsazar Hacquet, *Abbildung und Beschreibung der südwestlichen und östlichen Wenden, Illyrier und Slawen* (Leipzig, 1802-1805).

¹⁷ *Slawonien*, 1: XVIII, 46-48, 2: 155.

održavao kontakt s više javnih osoba iz Slavonije (arhiepiskop Stratimirović, episkop Kraljević), a njegovi dopisi Stratimiroviću i J. K. Rummy svjedoče da je zadržao zanimanje i za slavonsku kulturnu problematiku. Arhiepiskopa je, primjerice, molio da se među srpskim rodoljubima zauzme za potporu Vukovom rječniku.¹⁸ I o jednostavnom je slavonskom puku, čiju je materijalnu i duhovnu kulturu upoznao, Čaplovič pisao s neskrivenim emotivnim nabojem.¹⁹ Zavolio je okolinu u kojoj je živio i radio skoro tri godine. Slavonija je u Čaplovičevom sjećanju ostala kao zanimljiv, pa i prelijep kraj; o boravku u njoj govorio je s ganućem i zahvalnošću.²⁰ Kao reakcija na snažne dojmove koje je na njega ostavila Slavonija nastalo je djelo *Slawonien und zum Theil Croatien*. Njime se odužio ljudima koji su ga prihvatili kao svoga i kraju koji mu je bio drugom domovinom. Nije napisao opsežno djelo o Slavoniji zato što ju je smatrao slabo poznatom, zabačenom regijom, već zato što je bio uvjeren da njene osobitosti i stanovnici zaslužuju cjelovit i iscrpan opis, ne samo priloge statističke naravi koji su do tada prevladavali kada je bilo riječ o slavonskoj tematici.

Prvi svezak *Slawonien und zum Theil Croatien*, osim uvodnih napomena i sjećanja na put do Pakraca, sastoji se od tri opsegom različita dijela.²¹ U prvom je autor dao pregled glavnih prirodnih, zemljopisnih i povijesnih karakteristika Slavonije, a u drugoj pregled gradova, značajnijih sela i toplica te povijesni mjestopis Slavonije. Treći je dio posvećen slavonskom puku. Autor je opširno opisao njegove tjelesne osobine, način života i stanovanja, moral, običaje i, na kraju, jezik i pismo. Drugi je svezak knjige podijeljen u sedam poglavlja.²² Prva dva zauzimaju više od dvije trećine sveska, i u njima je Čaplovič do u pojedinosti iscrpno opisao nastanak, razvoj i probleme pravoslavne crkve i njenog školstva u Slavoniji. Predmet su Čaplovičeva proučavanja bili crkvena organizacija i statistika, liturgija, svećeništvo i redovništvo, kronologija, crkveno sudstvo itd. U sljedeća je četiri poglavlja autor pisao o

¹⁸ Jagić, *Novyja*, 767-775. Fritz Valjavec, „Briefwechsel Kopitars mit Rummy“, *Südostforschungen* 5 (1940), 84, Čaplovič Rummy, 28. 2. 1819.

¹⁹ *Slawonien* 1: 93-94, 97-98.

²⁰ *Ibid.*, 1: III, XVIII.

²¹ Vorwort, III-XXXII. Reise von Neusohl nach Slawonien, 3-11. I. Allgemeiner Überblick des Landes in geographischer, geschichtlicher und naturhistorischer Hinsicht, 12-21. II. Topographische Fragmente. Ruinen in Poseganer Comitatus. Ausflug nach Croatien, 22-92. III. Volk, 93-236.

²² IV. Kirchenwesen, 3-229. V. Schulwesen der orientalischen Christen, 230-264. VI. Nachrichten über die Schriftstellerei und Literatur der Serbler, 265-297. VII. Civil-Gerichtsbarkeiten, 298-302. VIII. Notizen über die ungrische militärische Grenze im Allgemeinen, und über die slawonische ins Besondere, 303-331. IX. Verkehr mit den Türken, 332-338. X. Betrachtungen über die Cultur Slawoniens, und wie es sich denn da lebe? Anhang, 339-363. Trenk's Panduren. Notizen über die Türken und Auszug aus dem Koran, 364-387.

književnosti i srpskim književnicima iz Slavonije, o civilnom sudstvu, Vojnoj krajini i blizini Turaka. Deseto je poglavlje cjelovit pregled kulturne situacije u Slavoniji te mogućnosti budućeg kulturnog razvoja. U dodatku drugom svesku još su i tekst o Trenkovim pandurima, te tekst o Turcima, s ulomkom prijevoda iz Kurana.

Prvi svezak *Slawonien* trebao je dati preglednu i zornu sliku Slavonije, njenog puka i kulture. Taj je cilj Čaplovič, s obzirom na slavonski puk, tek djelomično uspio ostvariti. Njegove putopisne bilješke ni s jednog aspekta nisu nadrasle onovremenu putopisnu literaturu, a niti sveopći opis Slavonije s topografskim fragmentima nije sadržavao sve ono što bi se od njega očekivalo. Umjesto svestranog i plastičnog oslikavanja Slavonije, Čaplovič se zadovoljio kroničarskim nabranjem i statističkim izračunima stanovništva, kuća, crkava i prirodnih posebnosti. S druge strane, poglavlje o jeziku i pismu prilično je informativno, a poglavlje o slavonskom puku vrlo je lijepo iznenađenje. I pored emotivnog odnosa prema građi,²³ mjestimične površnosti i koncentriranja na manje važne pojave - prilog je cjelovit i uvjerljiv. U ovom je poglavlju naročito vrijedno Čaplovičevo nastojanje da proučavanje naroda u Slavoniji ne ograniči isključivo na njegovu materijalnu kulturu, već je među prvima veliku pozornost posvetio izrazima duhovnosti jednostavnog slavonskog puka, makar ta duhovnost još nije bila sasvim prerasla granice prvotnog primitivizma. Čaplovič je s očitim zadovoljstvom promatrao jednostavnog čovjeka i svoja zapažanja izmjenjivao s drugima. Među njegovim zabilješkama o pučkoj kulturi našlo bi se dosta toga što bi suvremeni istraživač proglasio nepotpunim, nesigurnim, gdje god i pogrešnim, ali Čaplovičevom će trajnom zaslugom ostati sam izlazak na do tada netaknuto i zapušteno polje istraživanja.

Drugi svezak, posvećen uglavnom pravoslavnoj crkvi i njenom školstvu, također je potpuno ispunio svoju svrhu. Sa sadržajne je strane bio vrijedna i korisna novina; Čaploviču je tu pomoglo iskustvo koje je stekao radeći kao tajnik episkopa i konzistorijalni savjetnik. Na temelju drugog sveska Čaplovičeva djela čitatelj je mogao steći opsežnu i razmjerno pouzdanu predodžbu o pravoslavnoj crkvi u Slavoniji, i jedino što bi netko autoru mogao zamjeriti jest inzistiranje na suvišnim detaljima. Međutim, Čaplovič je upravo takvu podrobnost smatrao najvažnijom kvalitetom svoga rada. U poglavlju o slavonskim (srpskim) piscima i književnosti iznenađuje to da se Čaplovič, osim opsežnijeg ulomka iz životopisa Dositeja Obradovića, zadovoljio tek pukim nabranjem imena, ne rekavši puno o samom književnom životu u Slavoniji. Treba spomenuti da je Čaplovič bio svjestan tog nedostatka te da je takvom rješenju pribjegao iz nužde. Naime, kada je bezuspješno molio srpske pisce da mu napišu nešto o slavonskoj književnosti, i kada za taj nezahvalni posao nije

²³ *Slawonien*, 1: 93-94, 95, 97-98.

pridobio ni inače susretljivog Romyja, morao je to učiniti sam – bez potrebnog predznanja i razumijevanja književnih prilika u Slavoniji.²⁴

Čaplovič je djelo o Slavoniji pisao bez ikakvih literarnih ambicija.²⁵ Nastojao je čitatelja zaokupiti isključivo sadržajem, htio je samo opisivati i informirati. Drugačije nije ni mogao, jer je bio svjestan da njegov njemački nije savršen,²⁶ a ni inače nije imao naročito istančan stil niti puno smisla za ljepotu riječi.²⁷ Svoju je pak znanstvenu i informativnu ulogu, i pored brojnih ali razumljivih sitnih nedostataka, Čaplovič za onovremenog čitatelja bez sumnje ispunio, pruživši mu zanimljivu građu jednostavnim, mjestimice i zabavnim načinom izlaganja. Čak bi i današnji čitatelj, makar i prvenstveno zainteresiran za one probleme kojih se Čaplovič tek usput dotaknuo ili ih je sasvim izostavio, našao u *Slawonien* neke dijelove koji bi ga mogli zanimati. Prije svega su to poglavlja o slavonskom puku te o jeziku, pismu i pismenosti - u njima se, unatoč zbijenosti sadržaja i pogreškama, mogu pronaći vrijedni podaci i zapažanja, koji pokazuju Čaplovičevo dobro snalaženje i u pitanjima prilično udaljenim od polja njegovih izvornih interesa. Brojne pojedinosti u ovom djelu (stavovi o slovačkom jeziku, odnos prema prirodi, pojam „romantičan“ itd.) zaslužile su pozornost i današnjih istraživača koji se bave pitanjima naše kulturne povijesti.

Čaplovičev opširan rad o Slavoniji, i pored određenih nedostataka proizašlih iz autorovog emotivnog stava prema građi, u cjelini je produbljiavao shvaćanje i razumijevanje problema slavenskih naroda u Slavoniji i u mnogo-me je pomogao njihovom boljem poznavanju i vrednovanju. Ipak, upravo su se među Slavenima čuli protesti protiv *Slawonien*. Već 1817., kada su ulomci buduće knjige izlazili u časopisima, nepotpisanom se autoru²⁸ nisu svidjele Čaplovičeve napomene i zaključci o utvrđi i samostanu Ivanić. Ovu je kritiku napisao znameniti bečki slavist Jernej Kopitar,²⁹ potpisavši je pseudonimom *Thomas Ljubibratitsch*, Premda je načelno smatrao da je knjiga vrijedna, te da zbog toga i zaslužuje objektivnu ocjenu, Kopitar je prema Čaploviču bio vrlo strog. Zamjerio mu je mnoge sitnice, ali i neke temeljne stvari. Prije svega, lakovjerno i nekritično preuzimanje podataka, mađarofilsku i protubečku tendencioznost te vjersku netrpeljivost i predrasude prema katolicima. Odbijao

²⁴ Valjavec, „Briefwechsel“, Čaplovič Romyju, 2. lipnja 1818.

²⁵ „Mein Werk ist ohnehin nur eine kunstlose Erzählung dessen, wass ich in Slawonien sah, Hörte und auch später erfuhr...“ (*Slawonien*, 1: XX).

²⁶ *Slawonien*, 1: XX.

²⁷ Isto.

²⁸ *Vaterländische Blätter* 1817., br. 39-40. Čaplovičev je odgovor objavljen u br. 40.

²⁹ *Chronik der oester. Literatur*, prilog *Vaterl. Blätter* 1819., br. 50-52. Fran Miklošič, *Kopitars kleinere Schriften* (Beč, 1857), 331-343.

je Čaplovičevu latinsku terminologiju za slavenske jezike, spočitavao mu je pogreške i propuste u opisima hrvatskog i srpskog govora i pisma, kritizirao je Čaplovičeve teze o srpskom jeziku, a imao je primjedbe i na Čaplovičevu tvrdnju o srodnosti slovačkog i srpskog jezika. Razumljivo je da su u Kopitarovoj ocjeni najgore prošla poglavlja o govoru, pismu i književnosti u Slavoniji. Kopitarova kritika, mjestimice ironična i podrugljiva, bila je dakako nepravедna prema Čaploviču, prije svega zato što Kopitar uopće nije izložio u čemu je vidio vrijednost Čaplovičeva rada, koju je ipak priznao. Rummy³⁰ je pokušao obraniti Čaploviča pred Kopitarovom kritikom, premda je i sam priznao da neka mjesta u knjizi treba ispraviti ili dopuniti, no Kopitar je njegov pokušaj odlučno odbio.³¹

Ispočetka Čaplovič nije znao tko je bio autor negativne kritike, i zasigurno nije ni slutio da bi to mogao biti Kopitar, kojem je i mjesec dana nakon objavljivanja recenzije kao cenzoru djela zahvaljivao za brojne ispravke.³² Identitet autora mogao mu je ostati tajna sve do Kopitarova odgovora na Rummyjevu obranu. S obzirom na Čaplovičevu poznatu osjetljivost na ocjene njegovih radova i rastuću mu taštinu, sukob s Kopitarom mogao je biti jedini očekivani nastavak. Čaplovič je, začudo, šutio. Polemika je ostala jednostrana, no sigurno je da nekoliko godina kasnije preko slične kritike Čaplovič ne bi prešao tek tako. Kopitar se na njega nije ljutio, 1820. je susretljivo Dobrovskom poslao nekakvu Čaplovičevu knjižicu, a 1826. je u dopisu Köppenu u Rusiju obećao da će Čaploviču uručiti nekakvu pošiljku knjiga.³³

Ostali su sudovi suvremenika o *Slawonien* bili vrlo pohvalni. I vrlo dobri poznavatelji Slavonije i njenih problema, koji su mogli provjeriti neke od pojedinosti kojima je obilovala Čaplovičeva knjiga, o njoj su govorili i pisali s priznanjem. Vrijedi to i za arhiepiskopa Stratimirovića i za episkopa Putnika, za Benickog i Rummyja. Rössler je u prilogu *Ofner Zeitung*, *Gemeinnützige Blätter* (1819., br. 24), *Slawonien* proglasio najboljim djelom ugarske domoljubne literature od Schwartnerova djela *Statistik des Königreichs Ungern*. Slično je respoloženje prema Čaplovičevom radu vladalo i na stranicama Andréovog časopisa *Hesperus* (1819., br. 30, prilog br. 22). Nadalje, *Allg. Repertorium der neuesten in- und ausländischen Literatur* (III/14) i Kotzebuov *Literarisches Wochenblatt* (1819. br. 49) vidjeli su u Čaplovičevoj knjizi značajan prinos etnologiji. I *Jena'sche allg. Literaturzeitung* (1820., br. 69)

³⁰ Karol Rummy, „Berichtigungen einiger Behauptungen in der Recension des Csaplovicsischen Werkes von Slawonien, von Thomas Ljubibratitsch (Beuderlieb?) in der Chronik der Literatur, Juni 1819“, *Hesperus* 1820., prilog br. 4.

³¹ Jernej Kopitar, „Berichtigung der Berichtigungen des Herrn –y“, *Vaterländische Blätter* 1820., 83–84. Miklosich, *Kopitars*, 344–346.

³² Jagić, *Novyja*, 768.

³³ Vatroslav Jagić, *Briefwechsel zwischen Dobrowsky und Kopitar* (Berlin, 1885), 456, 704.

isticala je Čaplovičevu izravnost, otvorenost i istinoljubivost, a *Slawonien* je nazvala opsežnim i pouzdanim djelom. Općenito je u recenzijama i prikazima ove knjige najviše priznanja dobilo poglavlje o pravoslavnoj crkvi.³⁴

Čaplovičeva narodnosna ideologija

Razlaz Slovaka i Mađara, naroda koji su nekoliko stoljeća živjeli u zajedničkoj državi, problem je koji je do danas ostao aktualan. Na obje se strane traže i pronalaze njegovi uzroci. Prosuđuje se i kritički promišlja organska povijesna neizbježnost - ili slučajnost toga, za oba naroda neosporno značajnog koraka. Paradoksalno, čini se kako se s vremenom mišljenja o tom udaljuju umjesto da se približavaju. Zato jednom od najuzvišenijih misija naše znanosti ostaje vraćati se tom problemu u njegovim različitim inačicama i s različitim gledišta. Želimo da i ovo poglavlje o Čaplovičevoj narodnosnoj ideologiji bude jedan od priloga odgovoru na to sudbonosno pitanje. Na primjeru pojedinca, koji je živio prije više od stoljeća, vidljivo je kako je na slovačkoj strani bilo dobre volje, tolerancije, strpljenja i popustljivosti, koliko su Slovaci iskreno željeli dogovor, pa i kompromis. Do tada je, naime, već bila oblikovana narodnosna ideologija toga doba.³⁵ Takvo minuciozno proučavanje jamačno neće biti beskorisno. Dovoljno je ako se njime jednostavno potvrde dosadašnja istraživanja, ili se iznesu novi detalji, dakako autonomnim i novim načinom, ne tek jednostavnim apliciranjem rezultata dosadašnjih istraživanja na proučavani predmet.

Pri proučavanju Čaplovičeve narodnosne ideologije treba u obzir uzeti dvije konstante. To su Čaplovičeva ugarskost i slovaštvo (*uhorskost' a slovacita*). Na ovom bi mjestu bilo preuranjeno preciznije definirati te pojmove, i upravo bi ovo poglavlje trebalo jasno odrediti njihovo razgraničenje. Za sada je dovoljno napomenuti da kod Čaploviča ugarskost u starije vrijeme podrazumijeva svijest o pripadnosti političkom, staleški organiziranom ugarskom narodu, a kasnije je to svijest o pripadnosti ugarskoj državi, ili i jedno i drugo. Čaplovič se tako cijeli život osjećao pripadnikom ugarskog naroda i ugarske države. Svojom domovinom nije smatrao tek uži slovački etnički prostor, nego cijelu Ugarsku, pa čak i onda kada su ga protivnici iz nje tjerovali i osporavali mu njegovo domoljublje. Slovaštvo je Čaploviču podrazumijevalo svijest o krvnoj srodnosti i jezičnom zajedništvu različitih slojeva slovačkog društva. Čaplovičev materinji jezik, kojim se govorilo u njegovom roditeljskom domu, bio je slovački. Odatle se cijeli život izjašnjavao kao Slovak, i Slovakom su ga smatrali i njegovi suvremenici. Prevoditelj Čaplovičeve knjige o pčelarstvu

³⁴ Prosudbe objavljene o *Slawonien* Čaplovič je zabilježio u *Mea historia litteraria*, 3: 89-118.

³⁵ Daniel Rapant, *Slovenské povstanie* (Turč. Sv. Martin, 1937), 1: 1, n. 36.

na slovački autora je 1817. nazvao Slovakom,³⁶ isto kao i dobar Čaplovičev prijatelj Rummy 1819.³⁷ Kada je Rummy 1822. imao zamjerke na njegov njemački, Čaplovič se ispričavao svojim podrijetlom, nazivajući sebe ugarskim Slovakom.³⁸ Iste je godine u predgovoru zbirci *Slovenské verše* Čaplovič pisao o „našim Slovacima“. Deset godina poslije pisao je Rummyju kako nema želju postati članom Mađarske akademije, jer nije Mađar niti to želi postati.³⁹ To je odbijanje moglo biti potvrda Čaplovičeva slovaštva. U sporu oko levočkog almanaha *Jitřenka*, Čaplovič je 1841. opetovano izjavio da je ugarski Slovak, i da ga zato zanima sve što se radi protiv njegovog naroda.⁴⁰ I u žalbi zbog cenzure, podnesenoj u studenom 1841., Čaplovič o sebi govori kao o Slovaku,⁴¹ a slično piše i u brošuri *Slawismus und Pseudomagyarismus*.⁴² Svjedočenja Čaplovičevih suvremenika iz četrdesetih godina 19. stoljeća o njegovom slovaštvu ovdje nećemo navoditi, jer ih je puno i u tom se pogledu podudaraju.

Čaplovičeva je ugarskost bila prije svega određena njegovom pripadnošću rodu ugarskog plemstva, bez obzira na to što je bila riječ o nižem plemstvu bez ikakvog imetka. Plemićku je stalešku svijest Čaplovič stjecao probijajući se kroz život. Njegov otac, seoski učitelj, nije ju imao, prije njegova majka, no taj bi problem trebalo pobliže istražiti. U Banskoj Bystrici i u Radvanima Čaplovič je svoje najkritičnije mladalačke godine proživio u ambijentu tipičnom za ugarsko niže plemstvo; nedostatak materijalnih sredstava nadoknađivao se tu nategnutom staleškom sviješću. U obitelji Schönborn, kod koje je službovao gotovo 35 godina, Čaplovič se opet našao u plemićkoj sredini, ali sasvim različitoj od one radvanske. Nasuprot njenoj staleškoj svijesti, oblikovanoj u velikoj mjeri preduvjetima sasvim materijalne naravi, u Beču se među bogatim Schönbornovcima susreo sa sviješću o svojevrstnoj predodređenosti plemstva za posebnu misiju na nekom višem, natprirodnom planu. Čaplovič je potpisujući svoje latinske radove uglavnom koristio plemićku odrednicu

³⁶ „Knižecký té... původny spisowatel... jest Slowak, jako já, y Wy.“ Usp. Ján Gašperik, *Pamätnosti včelárstva slovenského* (Bratislava, 1927), 305.

³⁷ „...und dass ein Slowak (oder des slowakischen Dialekts kundiger – das erste gilt von Herrn v. Csaplovics das zweite von mir...“ (Rummy, „Berichtigungen“, 30).

³⁸ „Ich bin geborner Unger-Slawe im Honther Comitatz, denn dort wo ich geboren bin, werden beide Sprachen gesprochen...“ (Valjavec, „Briefwechsel“, Čaplovič Rummyju, 13. siječnja 1822).

³⁹ „Denn ich bin kein Magyare, und wünsche es auch nicht sein.“ (Ibid., 21. prosinca 1832.)

⁴⁰ „De én is született magyarországi tót vagyok s mindaz engem is érdekel, mi nemzeten ellen... nyilvánítottatik.“ (Ján Čaplovič, „A hazánkban tótosodás ügyében“, *Századunk* IV/3 (1841), 24.)

⁴¹ Usp. prijepis žalbe koji je Čaplovič poslao A. H. Škultetyju, u arhivu Slovačkog narodnog muzeja (Slovenské národné múzeum), fond *Škultety, A. H. – korešpondencia*. Usp. i 5. poglavlje ove knjige.

⁴² Ján Čaplovič, *Slawismus und Pseudomagyarismus* (Leipzig, 1842), 7.

„de Jeszenova“, kod njemačkih radova obično „von“. Unatoč nastojanju da doba u kojem je živio obogati novim prinosima, u cijelom je svom opusu, možda i nesvjesno, Čaplovič u mnogome bio branitelj već dotrajaloga historijskog poretka. Plemenitaške porezne povlastice, koje su u očima novih društvenih slojeva, što su se upravo emancipirali, bile simbolom prevladane društvene strukture, Čaplovič je branio čak i u vrijeme kada je bilo jasno da su neodržive,⁴³ i kada su ih se odricale i same povlaštene skupine, pokušavajući ostaviti dojam da to čine zbog vlastite želje, a ne zato što su na to prinuđene. Na slovačkoj se strani, naročito kada se Čaplovič potpuno stavio u službu slovačkih narodnih interesa, naglašavala njegova pripadnost ugarskom plemstvu – to su, primjerice, činili Štúr, Hurban, Belopotocký i Šafárik.⁴⁴

Čaplovičevo je slovaštvo bilo određeno različitim čimbenicima. Prije svega, valja spomenuti kako je jezik kojim je odgajan u roditeljskom domu bio slovački. Nije to bio niti jedan od tadašnjih standardiziranih, književnih jezika kojima su pisali učenici Slovaci (češki i „berňolákovčina“), već pučki slovački dijalekt koji su njegovi govornici smatrali slovačkim jezikom. Slovački Čaploviču nije bio samo materinski jezik, već je bio i jedini jezik kojim je savršeno ovladao – kako prema objektivnim kriterijima, tako i prema mišljenju samog Čaploviča. Njemački je jezik počeo učiti tek u dvadesetoj godini života, i sam je kasnije bio svjestan da mu nikada nije postao savršenim sredstvom izražavanja.⁴⁵ Za naš je problem daleko važnije kakav je bio Čaplovičev stav prema mađarskom jeziku. Mađarski pisani radovi čine tek mali dio opsežnog Čaplovičeva opusa. Činjenica da na slovačkom nije objavio ni toliko ne umanjuje vjerodostojnost naših dosadašnjih tvrdnji o Čaplovičevu slovaštvu, jer je tu riječ o posljedici za slovački jezik nepovoljne kulturne situacije. Mađarskim je, pak, Čaplovič ovladao puno slabije nego njemačkim jezikom. Čaplovič je 1822., povodom objavljivanja opsežne studije u mađarskom znanstvenom časopisu *Tudományos gyűjtemény*, priznao u dopisu Rummyju da je rukopis poslao na jezičnu korekturu trojici rođenih Mađara, ali je sa zadovoljstvom ustanovio da nisu imali puno primjedaba. Čaplovičevo priznanje samo po sebi nije važno, bio je to uobičajen način poboljšavanja rukopisa, no u istom dopisu spominje i to, da se posvetio učenju mađarskog, da mađarski

⁴³ Usp. npr. Čaplovičeve članke „Hirlapi bölcseség“, *Századunk* II/99 (1839), 787, i „Mirabilia“, *Luna* 1841., br. 75-76.

⁴⁴ L'udovít Štúr, *Nárečja slovenskuo* (Bratislava, 1846), 84. Jozef Miloslav Hurban, *L'udovít Štúr* (Turč. Sv. Martin, 1938), II: 84, 117. Gašpar Fejérpataky-Belopotocký, *Nový i starý vlastenský kalendář a slovenský pozorňik na rok Páně 1853*, 123. V. A. Francev, *Korespondence Pavla Josefa Šafárika* (Prag, 1927-28), 634. (Šafárik u dopisu Pogodinu od 18. travnja 1841.)

⁴⁵ „Dass ich kein taktfester Deutscher bin, gestehē ich gern, und so mehr da ich auch geborne Deutsche in der Sprache fehlen sehe... Die deutsche Sprache habe ich nie gramatikalisch studirt und sie zu lernen erst in meinem 20. jahr angefangen, ohne früher etwas anderes als einige Worte gewusst zu haben.“ (Pismo od 13. siječnja 1822.)

piše kako bi se vježbao,⁴⁶ te da je osnove svih svojih mađarskih studija i članaka u četrdesetima najprije pisao njemački, a potom ih je njegov prijatelj Csató prevodio na mađarski. Szontagh⁴⁷ je u tekstovima protiv Čaploviča ovaj podatak isticao kao njegovu sramotu. Čaplovič se nije s njim upustio u polemiku, premda inače niti jedan napad na sebe nije ostavljao bez odgovora. U dopisu grofu Zayu od 7. svibnja 1841. to je i potvrdio: čudio se, naime, kako je Zay u odgovoru na njegov članak pojedine dijelove citirao točnije nego što su bili prevedeni i objavljeni u časopisu.⁴⁸

Idući je čimbenik Čaplovičeva slovaštva bila njegova slavenska svijest. Nije to bilo kollárovska shvaćanje slavizma, još manje Štúrov panslavizam, već čista, rekli bismo – još barokna svijest o jedinstvu Slavena,⁴⁹ o njihovoj brojnosti i rasporostranjenosti, te iz tog proizašao neodređeni podsvjesni ponos. U više se svojih radova o Slovacima i Slavenima izražavao tako nejasno da je teško reći je li govorio o jednim ili o drugima. Već su prva Čaplovičeva izlaganja ostavljala dojam apologije slavenskih naroda i slavenstva uopće.⁵⁰ Korijeni su takvoga Čaplovičeva slavenstva vidljivi u slovačkoj kulturnoj tradiciji, a vrlo vjerojatno nije zanemariv ni utjecaj prof. Jiříja Palkoviča. Najviše je pak u tom smjeru na Čaploviča djelovao trogodišnji boravak u Slavoniji, i veze koje je uspostavio i održavao s tamnošnjim kulturnim krugovima. Čaplovič je na jugu mogao pratiti same početke ilirskog preporoda, a još ćemo se vratiti na to, kako je Čaplovič na njega reagirao. I Beč, uz Prag drugo zapadno središte slavenstva, mogao je u određenoj mjeri utjecati na Čaplovičeve stavove o slavenskim pitanjima. Kulturna atmosfera i političke ideje Beča, koje su se dijametralno razilazile s političkim idejama u Ugarskoj, svakako

⁴⁶ „Jetzt verlege mich auf die Ungrische. In meinen Aufsätzen (12 Bogen), die ich für das Tud[ományos] gyűjt[emény] neulich schickte fanden 3 für wohnhafte Kernmagyaren [gehaltene] sehr wenig zu verbessern, diess gibt mir Muth, weiter zu gehen, und ich will für Tud[ományos] gy[űjtemény] schreiben nicht um zu glänzen, sondern um mich in der ungr[ischen] Sprache zu üben.“ (Isto.)

⁴⁷ Gusztáv Szontagh, „Előleges kérelem Csaploviczhoz“, *Athenaeum* V/13 (1841/1), 205. Tarkoder i u „Felelet Csaplovicsnak“, *Athenaeum* V/51 (1841/1), 812, 813, V/54 (1841/1), 861, 862.

⁴⁸ Róbert Gragger, „Magyar írok levelei gróf Zay Károlyhoz“, *Irodalomtörténeti közlemények* 20 (1910), 362-63.

⁴⁹ Rapant, *Slovenské*, 1: 1, 87.

⁵⁰ „Nur im Allgemeinen sey uns erlaubt zu bemerken, dass manche Schriftsteller den Slawen alle mögliche Gebrechen, alle Fehler, alle Unarten, ja sogar Laster aufbürden, und gewisse individuelle nichtlößliche Eigenschaften einzelner Glieder der grossen Familie, zum Nationalcharakter erheben. Die Slawen könnten hier wohl fragen: ob es denn unter den Teutschen gar keine faulen, keine schmutzigen Individuen, keine Schlemmer, keine Dummköpfe, keine Betrüger, keine Diebe, als welche Qualitäten die Teutschen an den Slawen mit aller Strenge und Zuversicht zu rügen pflegen – gäbe?“ (Ján Čaplovič, „Slowaken in Ungarn“, *Hesperus* 1818. br. 49, 385.)

su imale velik upliv na oblikovanje Čaplovičeve narodnosne ideologije. Već sama okolnost da je živio izvan granica Ugarske Čaploviču je branila prelazak iz hungarizma prema mađarizmu, a boravak u Beču pojačao je njegovu obranu protiv takve metamorfoze i usmjerio ga, osim ostalih čimbenika, prema nečemu novom, što se razvilo u Čaplovičevu slovačku svijest. U narodnosnim sukobima četrdesetih godina 19. st. njegovi su ga protivnici često nazivali bečkim čovjekom, potpuno iskvarenim bečkim, Mađarima nesklonim duhom, koji sjedi na bečkom tronošcu kao delfska Pitija i izriče svoja proroštva te sebe uznosi u nebeske visine, dok pod njim negdje po beskonačnim dubinama tumara mađarski narod.⁵¹ Tako se Čaploviču predbacivalo potpuno otuđenje od životnih problema mađarskog puka. Čaplovič je pak zadržao poštovanje i zanimanje za svoju domovinu sve do kraja života, ali su njegovi oponenti imali pravo kada su aludirali na to da ga je Beč sprečavao da do kraja slijedi razvojnu krivulju hungarizma i doživi naposljetku onakvu metamorfozu kakvu su prošli brojni njegovi bliži i dalji suvremenici.

Već u ranijem razdoblju Čaplovičeva djelovanja, dakle u drugom desetljeću 19. stoljeća, nalazimo najbrojnije primjere važne za razumijevanje Čaplovičeve narodnosne ideje, iz kojih se jasno može razabrati dvojako shvaćanje Ugarske. Pod tim pojmom, s jedne strane, on podrazumijeva povijesni ugarski narod, koji čini staleški raspoređeno stanovništvo, bez obzira na jezičnu pripadnost. U tom je smislu Čaplovič, u polemici o vrijednosti Piringerova pravnog djela *Ungarns Banderien*,⁵² govorio o „ungrische Nation“, o ugarskom državnom narodu. Slično je pisao i u polemici protiv napada na ugarski ustav, koje su objavili neki austrijski pravni stručnjaci.⁵³ U oba je slučaja Čaplovič termin „ungrische Nation“ upotrijebio u kontekstu državnopravnih pitanja koja su se odnosila na samu Ugarsku, ali i na monarhiju kao cjelinu. Smatramo da ne treba navoditi dalje primjere koji bi dodatno pokazali kako na ovakvo Čaplovičevo shvaćanje naroda nisu bitno utjecale filozofske, socijalne i pravne ideje novoga doba. Drugo bismo Čaplovičevo shvaćanje Ugarske mogli nazvati konstruiranim, ističući tako njegovu mehaničnost i neorganičnost, a ono predstavlja mehanički zbir pojedinih narodnih, govornih

⁵¹ „A bécsi népek meg van az a boldog képzelgése, hogy magát magyarral szemközt, műveltségre, szellemre nézve, végtelenül felsőbbnek hiszi; bizonyoság erre tömerdék magyarokról szóló épületes anekdota Cs[aplovics] e szellemtől egészen át van hatva, s ő delphi Pythiaként triposzon ül, magosan, felhőkig emelkedve, és a szegény magyar nép végtelen mélységben alatta lézeng. Így szorja oraculumait.“ (Szontagh, „Felelet“, 862.)

⁵² Géza Petrik, *Magyarország bibliographiája* (Budimpešta, 1888), 3: 98.

⁵³ „Die aus Anlass der Recension des Piringerschen Werkes: Ungarns Banderien (seyn sollen-de, aber statt dessen als leidenschaftliche Verungliphung der ungrischen Nation ausgefallene Beurtheilung...)“ V. Ján Čaplovič, „Ueber die Recension der Piringerschen *Banderien*“, *Hesperus* 1818. br. 13, 100.

cjelina, današnjom terminologijom – zbir narodnih zajednica.⁵⁴ Nije dakle riječ o organskoj povezanosti, nego o proizvoljnom spajanju dijelova, pa nije naglašen ni značaj funkcijske povezanosti dijelova, nego značaj njih samih. Ti dijelovi egzistiraju sami za sebe i sami radi sebe, a svrha njihova uvrštavanja u nekakvu zajedničku piramidu može biti tek orijentacijske prirode. Na prvi pogled, moglo bi se činiti da imamo posla s pojmom državljanstva, no ranije spominjani pojam povijesno determiniranog naroda kod Čaploviča *eo ipso* isključuje postojanje nekakva novijeg, demokratskog pojma kao što je državljanstvo. Naznaka je to ipak budućeg razvoja. Do potpune atomizacije pojedinaca ispod jezično-narodnih cjelina i njihovog izravnog uključivanja u pojam višeg reda trebalo je još prijeći dug put, koji nije vodio do potpunog uspjeha ni uz pomoć takvih sredstava vladanja kakvima je u 19. stoljeću raspolagala ugarska država.

Pojedinačni elementi, koji tvore onaj drugi pojam Ugarske, imaju kod Čaploviča već u ranom razdoblju narav narodnosnih cjelina u kulturno-etničkom značenju te riječi. Točno značenje pojma toga novoga naroda⁵⁵ u Čaploviča još ne možemo sa sigurnošću odrediti, valjalo bi ga rekonstruirati iz Čaplovičevih, prije svega etnografskih, radova. S teorijskog je aspekta Čaplovič narodnost smatrao kvalitativnom konstantom. Čini nam se da se nikako drugačije ne da shvatiti njegova teza, koju je istaknuo u kontekstu nastojanja Josipa II. na uvođenju njemačkog kao službenog jezika u Ugarskoj.⁵⁶ U *Ethnographische Miszellen* naglasio je kako ugarski narodi, i pored sve veće izmiješanosti, zadržavaju svoje osobitosti, poseban način života i običaje.⁵⁷ Pored toga, čini se da je narodnost, kao zbir determinanti proizašlih iz pripadnosti kojem narodnosnom kolektivu,⁵⁸ Čaplovič smatrao ne samo nepromje-

⁵⁴ „Unter dem Worte ‘Ungarn’ begreift man alle in Ungarn, wohnenden Völker; Slowaken so gut, als Walachen; Teutsche eben so gut, als Wandalen (Slovinci) etc.; alle sind Ungarn, weil sie in Ungarn wohnen.“ (Ján Čaplovič, „Etnographische Miszellen von Ungarn“, *Hesperus* 1820/2. br. 20, 154.) „Ich arbeite... an einer statistischen Monographie des Königreichs Ungarn, d. i. Beschreibung aller, Ungarn bewohnenden Völkerschaften.“ (Ján Čaplovič, „Preisausstellung für ethnographische Beiträge“, *Hesperus* 1820., prilog br. 5, 38.)

⁵⁵ Vjerojatno je već izraz *Nationalität* u rečenici „Wie innig diese edle Tugend – der Gastfreundschaft – in der Nationalität selbst liege...“ (Čaplovič, *Slawonien*, I: 195), moguće smatrati ekvivalentom narodnosti.

⁵⁶ „A népeket el és által olvasztani, tsak az idő munkája, koránt sem az erőszaké“ (Ján Čaplovič, „Ethnographiai értekezés“, *Tudományos gyűjtemény VI/3* (1822), 59). Također i u: Čaplovič, *Gemälde* I: 219.

⁵⁷ „Mehrere grössere und kleinere, in Hinsicht der Abkunft sowohl, als der Sprache und ihren physischen und moralischen Eigenschaften nach, wesentlich von einander unterschiedene Völker bewohnen es, und trotz der täglich mehr und mehr überhand nehmenden Vermischung, hat jedes derselben seine besondere Lebensart, eigene Gewohnheiten und Erwerbszweige beibehalten.“ (Čaplovič, „Etnographische Miszellen“, 154.)

⁵⁸ Rapant, *Slovenské*, I: 1, 77.

njivom činjenicom, nego i obvezujućom, doduše nesvjesnom – normom. U djelu *Slawonien und zum Theil Croatien* Čaplovič gostoljubivost slavonskog puka jednostavno izvodi iz narodnosnih karakteristika tamnošnjeg stanovništva. Na drugom mjestu u istom djelu, kada govori o slabom zanimanju za školstvo kod slavonskog čovjeka i o procvatu evangeličkog školstva u Slovačkoj, upotrebljava za to vrijeme moderan termin *narodnog duha*.⁵⁹ Pod njim je podrazumijevao, koliko se iz konteksta može razaznati, nekakvu skrivenu sklonost, težnju svojstvenu svakom pripadniku pojedinog naroda. Na praktičnoj razini, Čaplovič iz svojih teorijskih stavova nije znao izvesti odgovarajuće zaključke. U opisima naroda, istina, u ranijem razdoblju njegova djelovanja, pozornost su mu zaokupljale marginalije, manje-više orijentacijske i klasifikacijske naravi. Tako i u studiji *Slowaken in Ungarn* manje važni problemi, primjerice opisi zanimanja i izgleda stanovništva, zauzimaju previše mjesta u odnosu na dijelove o duhovnim osobitostima i naravi slovačkog čovjeka. Daleko je u tom pogledu razrađeniji napatuk za prikupljanje etnografskih podataka o pojedinim narodima, objavljen u prilogu časopisa *Hesperus*.⁶⁰ Čaplovič tu izričito traži opisivanje temeljnih narodotvornih elemenata - boravišta, brojnosti, tjelesnih i duhovnih osobina, govora i tradicije. Korak dalje predstavlja studija koju je objavio u *Tudományos gyűjtemény*.⁶¹ Može se reći da se Čaplovič tu, nabrojanim zahtjevima i uputama za sveobuhvatan opis neke zemlje (i naroda), vrlo približio sadržaju pojma etničkog naroda.

Spomenuti dvojaki pojam Ugarske u sljedećem će poglavlju biti kriterijem pri prosuđivanju koju je fazu Čaplovičeve narodnosne ideje moguće kvalificirati kao ugarsku, odnosno mađarofilsku, a koju kao slovačku ili slovako-filsku. Naime, oba su ova pojma sadržavala dvije temeljno različite razvojne mogućnosti. Stvarni je historijski razvoj u Ugarskoj u 19. stoljeću obilježio prijelaz od hungarizma k mađarštini. Atributi državne vlasti preneseni su sa staleškog ugarskog naroda na etnički mađarski narod. Ukoliko Čaplovič u određenom razdoblju više naglašava jedinstveni ugarski narod, ističući njegov pretežno mađarski karakter, to ćemo razdoblje nazvati mađarofilskim, odnosno ugarskim. Drugi je pojam, predstavljen kroz bojažljive naznake, sadržavao ideju federalizacije Ugarske i zahtjev za suradnjom zasebnih, samoupravnih narodnosnih cjelina. Ovo su stajalište uskoro bez iznimke zauzeli svi ugarski narodi. Ako dakle Čaplovič u nekom razdoblju, zanimajući se za problematiku kojeg od tih naroda (prije svega slovačkog), istupa u njegovu obranu, bilo pred tuđim nasrtajima bilo u ime Bogom mu danih narodnih

⁵⁹ „Auch ist hier, meiner Meinung nach, nicht zu übersehen dass zur Aufnahme des Schulwesens, und zur Dotation derselben, auch ein gewisser Volksgeist gehöre.“ (Čaplovič, *Slawonien* 2: 259.)

⁶⁰ 1820., prilog br. 5, 38.

⁶¹ VI/3 (1822), 39-42.

prava, ako ističe njegovu ravnopravnost, istina, zbog poznatih razloga prije na praktičnom nego na ideološkom planu, ako primjećuje povezanost među pojedinim slavenskim cjelinama, tada ćemo to razdoblje s pravom nazvati slovačkim ili slovakofilskim. Treba napomenuti da pod razdobljem ovdje ne podrazumijevamo strogo vremenski ograničene periode Čaplovičeva života, već dijelove njegova opusa koji imaju neke zajedničke karakteristike. Ni slovaštvo ni ugarskost kojeg od tih razdoblja ne mogu predstavljati dogmatski točne formulacije stvarnosti, nego tek naznake određenih tendencija. Samo je po sebi razumljivo da je većina činjenica o kojima je ovdje riječ teško odredive naravi, koja izmiče točnim formulacijama, te da je cijela rasprava o ovoj problematici utemeljena na unošenju tendencija našega doba u prošlost. No takvo postupanje, ukoliko smjera boljem razumijevanju, a ne obrazlaganju današnjih potreba, ne mora biti nehistorijsko. Jer – svako doba ima sebi svojstven kut promatranja, sebi svojstvena gledišta i svoj poseban interes. Povijest nije tek sinhronizam samostalnih činjenica, već se stvara i proizlazi iz slijeda događanja. Samo tzv. „velike epohe“ možemo smatrati za zatvorene cjeline, za činjenice koje su poprimile definitivan oblik.

Prvo razdoblje Čaplovičeva promišljanja naroda jest slovakofilsko, kako je to naročito vidljivo u knjizi *Slawonien und zum Teil Croatien*, u studiji *Slowaken in Ungarn* i u publikaciji *Slovanské verše*. Slovakofilsko je iz više razloga. U djelu posvećenom Slavoniji, u kojem Čaplovič nije tek nepristrani izvjestitelj, izražavao je svoje stavove prema najaktualnijim problemima slavenskih naroda i slavenstva uopće. Prihvaćao je ideje narodnog preporoda. Dositeja Obradovića, inicijatora novog srpskog standardnog jezika na temelju narodnog, govornog jezika, imenovao je kao čovjeka vrijedna pažnje, ne samo među Srbima nego i uopće; na drugom ga je mjestu i izričito nazvao nezaboravnim osobom srpskog naroda.⁶² U poglavlju o srpskom i hrvatskom govoru u više je navrata uspoređivao svojstva tih govora sa slovačkim. Iz nazora koje je iznio u *Slawonien* može se zaključiti da je bio potpuno svjestan srodnosti pojedinih slavenskih jezika i njihovog zajedničkog jezičnog podrijetla.⁶³ Studija *Slowaken in Ungarn*, kako je već rečeno u poglavlju o Čaplovičevoj domoznanstvenoj i etnografskoj djelatnosti, jest prije svega apologija i hvalospjev Slovacima. Formom paralele između Slovaka i Engleza uspio je istaknuti sve pozitivne strane slovačkog čovjeka, ne uznemirivši pri tom ugarsku javnost. U istoj je studiji, što izravno što neizravno, i označio slovački etnički prostor. Izravno, ondje gdje je govorio o naseljima od Bratislave do Užhoroda

⁶² „Ein, nicht nur unter den Serben, sondern überhaupt merkwürdiger Mann! ein wahrer zweiter Anacharsis!“ „Dieser, der serbischen Nation unvergessliche Mann fing der erste an, reinserbisch zu schreiben.“ (Čaplovič, *Slawonien* 1: 234, 2: 271.)

⁶³ Čaplovič, *Slawonien*, I: 216-233. „Ich hielt einst jene Sprache, welche in der Kirchenbücher der morgenländischen Christen herrscht, für die Mutter aller heutigen slawischen Mundarten.“ (*Slawonien* 1: 217-218.)

te od Karpata do Dunava. Neizravno, tako što je pri nabranjanju različitih zanimanja Slovaka upućivao na geografske prostore koji bi, kao cjelina, tvorili slovački životni prostor. Može se, doduše, u ovoj studiji pronaći i ulomak u kojem Čaplovič dopušta svojevrsnu nadređenost mađarskog naroda, ali samo na ideološkom planu, bez ikakvih praktičnih posljedica. Čaplovič je samom usporedbom Slovaka s Englezima između njih uspostavio paritet, odbacujući takvim stavom mogućnost bilo kakve praktične nadređenosti Mađara nad Slovacima. Ta obično se s Englezima i Engleskom uspoređivalo Ugarsku, a ne Slovake! A u Čaplovičevim su tumačenjima Slovaci gotovo ravnopravni s Englezima; istina je da je u temeljnom nacrtu svoga rada Čaplovič istaknuo neke zajedničke crte ova dva naroda te ih je preuveličavao tamo gdje je u tekstu to smatrao pogodnim.

U studiji „Ethnographische Miszellen aus Ungarn“ iz 1820. Čaplovič je Slovake proglasio najstarijim stanovnicima Ugarske i potomcima stanovnika Velikomoravske države, koji su područje tadašnje Ugarske naselili daleko prije dolaska Mađara.⁶⁴ Razlikovao je, doduše, više slovačkih dijalekata – nji-transki i trenčinski među njima su mu se činili najčišćima – ali nije pri tom izgubio svijest o jezičnom jedinstvu Slovaka od slovačko-moravske do slovačko-rusinske granice. Sotački je dijalekt u Zemplínskoj županiji istaknuo kao samostalan jezik – smatrao ga je prijelaznim oblikom, jezičnom poveznicom između Slovaka, Rusina i Poljaka.⁶⁵ Dvije godine poslije u „Ethnographiai értekezés“, revidirajući podjelu na tri osnovna dijalekta, Čaplovič je i sotački uvrstio u slovačku jezičnu cjelinu.⁶⁶ U *Gemälde von Ungern* opet je “sotake” odredio kao samostalnu narodnosnu skupinu.⁶⁷

Slovaštvo toga prvog razdoblja Čaplovičevih narodnosnih promišljanja najizraženije je u njegovim *Slovačkim stihovima* (*Slovenské verše*, 1822.), koji su nastali kao Čaplovičeva obrana čistoće slovačkog pred češkim jezikom. U uvodu ovoga izdanja izričito je napisao da na slovačkom jeziku objavljuje stihove onih slovačkih pjesnika koje je u zbirci *Slovenští veršovci* počeo Bohuslav Tablic, te da ih je nastojao prenijeti u jezik kojim Slovaci uistinu govore.⁶⁸ Na ovom nam mjestu nije do proučavanja osobitosti Čaplovičeva jezika, no i u tom bi se slučaju nesumnjivo pokazalo koliko su njegove teorijske

⁶⁴ „Slowaken, die ältesten Einwohner des Landes, Ueberbleibsel des ehemaligen mährischen Reichs. Sie waren im Lande früher, als alle übrigen, und schon lange vor Ankunft der Magyaren einheimisch.“ (Čaplovič, „Ethnographische Miszellen“, 155.)

⁶⁵ „Szotaken, ein Mittelglied zwischen Slowaken, Ruthenen und Polen, Sie haben im Dialekt, in Körperbau, in Sitten und Lebensart einige Eigenthümlichkeiten.“ (Ibid., 157-58.)

⁶⁶ Čaplovič, „Ethnographiai értekezés“, 53.

⁶⁷ I: 205.

⁶⁸ Ján Čaplovič, *Slovenské wersse* (Pešta, 1822).

postavke odudarale od prakse, već nam je važan sam njegov čin objavljivanja ove zbirke, što ga je na to ponukalo i koji mu je bio cilj.

Povijest književnosti, i znanost o književnosti uopće, do sada se tim nije naročito zanimala, i gledala je *Slovenské verše* kao bernoľákovsku tvorevinu, a jezik ove zbirke kao posebnu vrstu bernoľákovčine.* Tako su *Slovenské verše* opisali Vlček i Kabelík, slično kao i J. B. Čapek.⁶⁹ Tu očito pogrešnu tezu nećemo pokušati osporiti analizom jezika zbirke. Dovoljno je upozoriti na činjenicu da je Čaplovič bio evangelik i da je živio izvan dosega bernoľákovskih nastojanja, i pogreška će biti evidentna. Hodži, koji dopušta da je Čaplovič u posao oko zbirke ušao motiviran kulturnim i narodnosnim pobudama, on je ipak predstavljao utjelovljenje utilitarnih nastojanja slovačkog nižeg plemstva.⁷⁰ Kako nije ovladalo mađarskim, novim službenim jezikom, to se plemstvo bojalo za svoje pozicije, prije svega na razini komitata, pa se laćalo svoga materinjeg dijalekta. Hodža je Čaploviču pridavao znaćaj svojevrsnog reprezentanta ovoga sloja slovačkog društva. To Čaplovič, dakako, nije mogao biti, jer je od 1813. živio u Beću, daleko od slovačkog plemstva među kojim su vladali naslijeđeni, materijalni, izvankulturni i sasvim osobni interesi. Odatle možemo reći da je Škultéty, premda nije iznio vlastito tumaćenje nastanka Čaplovičeva djela, s pravom osporio Hodžinu tezu.⁷¹

Razloge za zbirku *Slovenské verše* treba tražiti u nećem drugom i negdje drugdje – na slavenskom jugu, u tamnošnjoj kulturnoj i književnoj atmosferi. Čaplovič se za vrijeme trogodišnjeg boravka u Slavoniji upoznao s nastojanjima srpskih preporoditelja da crkvenoslavenski jezik odstrane iz srpske književnosti. Dobro je razumio ta nastojanja, vođena težnjom da se književnost proširi među širim slojevima naroda i učini im se dostupnijom, a proizašla iz pretpostavke da se jedino kroz govorni jezik književnost može dalje razvijati. Čaplovič se poistovjetio s južnoslavenskim preporoditeljima te je ustvrdio kako „za pisanje crkvenoslavenskim treba više hrabrosti nego li pisati Lutherovim njemaćkim. Njega Nijemac razumije bolje nego Srbin

* Slov. *bernoľáčina* (takoder i bernoľákovčina). Prvi kodificirani slovaćki dijalekt, koji je osobito podupirao katolićki kler. Nazvan je prema svećeniku i jezikoslovcu Antonu Bernoľáku, koji ga je usustavio kao standard u kasnom 18. stoljeću na temelju zapadnih slovaćkih narječja. (Ur.)

⁶⁹ Jaroslav Vlček, „Ján Čaplovič“, *Ottív slovník naučný* (Prag, 1888–1909), V: 860. Jan Kabelík, „Juraj Rohónyi a jeho obrany Slovanů“, *Sborník filologický* 8 (1926), 10. Jan Blahoslav Čapek, *Československá literatura tolerační* (Prag, 1933), II: 270. Miškovíč, „Tablic češtil!“, *Kultúra* 8 (1936), o Čaplovičevu je izdanju pisao jedino s aspekta uzajamnog odnosa jezika Tablicove i Čaplovičeve zbirke, a potpuno je po strani ostavio pitanje geneze Čaplovičeve zbirke. Ján Žigo, „Dejiny dvojhľasok v spisovnej slovenćine“, *Slovenská reć* 7 (1938–39), 252–256, proućavao je pojavu dvoglasa u djelu *Slovenské verše*, ali nije pokušao u cijelosti obraditi problem jezika zbirke.

⁷⁰ Milan Hodža, *Československý rozkol* (Turć. Sv. Martin, 1920), 81–84.

⁷¹ Jozef Škultéty, *Sto dvadsat 'päť' rokov zo slovenského života* (Turć. Sv. Martin, 1920), 84–85.

crkvenoslavenski“.⁷² Reformu je pravopisa također odobravao, već i zato što je slabo razumio posebnosti crkvenoslavenske ortografije, a jezik je i inače shvaćao kao sredstvo izražavanja,⁷³ ne kao riznicu duhovnosti nekog naroda. Bio je daleko od spiritualizacije jezika, premda neka poglavlja u Čaplovičevim radovima, a prije svega jedan pasus u *Slawonien*,⁷⁴ ipak svjedoče da je Čaplovič prevladao svoje početno racionalistički-utilitarno shvaćanje jezika, i da se s vremenom približavao ideji jezika kao najvažnije odrednice naroda. Obradovića je izuzetno cijenio, i izražavao je nadu da će se nakon njegovog probijanja leda, tj. slabljenja dominacije crkvenoslavenskog, pojaviti i brojniji Obradovičevi sljedbenici.⁷⁵ Za pitanje Čaplovičeve zbirke najvažnija je rečenica koju je Čaplovič nadovezao na onu koju smo upravo citirali. U njoj govori kako od slične bolesti (pod tim misli na omiljenost crkvenoslavenskog među obrazovanim Srbima) boluju i izobraženi Slovaci, jer se ponose tim što, pored poneke iznimke, u svojoj narodnoj književnosti upotrebljavaju češki dijalekt, i tako pišu nerazumljivo slovačkom puku.⁷⁶ Izdavanje zbirke *Slovenské verše* bio je Čaplovičev pokušaj odstranjivanja ove bolesti, i zato je nastojao da njeni stihovi „zvuče tako kako naši Slovaci govore“.

Čaplovič je poticaj za izdavanje zbirke mogao dobiti i s drugih strana. Herder je, kao glavni oblikovatelj romantizma među Slavenima, mogao utjecati na Čaplovića istim načinom kojim je utjecao na Vuka Karadžića i njegove drugove. Čaplovič, doduše, nigdje nije spomenuo Herderovo izdanje narodnih pjesama, ali je Herderove *Ideen* već tada poznao i citirao.⁷⁷ Nisu mu morala biti poznata ni Kollárova i Šafárikova nastojanja, uvjetovana romantičarskim estetičkim teorijama, na iznuđivanju ustupaka od češkog jezika u korist slovačkih dijalekata, koji su se Kolláru i Šafáriku činili autentičnijima i milo-

⁷² Čaplovič, *Slawonien*, 1: 234.

⁷³ „Czifra s különössen kiválogatott s villámló tündér kifejezésekkel élni sohasem szoktam, de nem is akarom ahoz magamat szoktatni, mert vélekedésem szerint – minden beszédnek, minden írásnak a célja csupán csak az, hogy tökéletesen értessek. Már pedig mennél együgyűbb a kifejezés, annál világosabb, annál jobb.“ (Ján Čaplovič, „A magyarországi szab. kir. városok“, *Tudományos gyűjtemény V/7* (1821), 75.)

⁷⁴ „Lasst uns gerecht sein! Eine jede Sprache ist schön für den der sie vollkomen kan.“ (Čaplovič, *Slawonien*, 1: 233.)

⁷⁵ „Obradović brach der Erste das Eis. Es ist zu hoffen, das ihn nun immer mehrere folgen werden.“ (Čaplovič, *Slawonien*, II: 297.) U bilješci uz ovu rečenicu upućuje na članak u *Wiener Jahrbücher der Literatur* 4 (1818), naslovljen „Ueber Wuks serb. Wörterbuch und – ob der Hauptgrundsatz aller Literatur, die Muttersprache, bloss bei den Serben (und Neugriechen) nicht gelten soll“.

⁷⁶ „An dieser Krankheit laboriren auch die Slowaken, indem sie sich eine Ehre daraus machen sich in ihren Volksschriften – mit gar wenigen Ausnahmen, des bömischen Dialekts zu bedienen und für das gemeine Volk so unverständlich als möglich zu schreiben.“ (Čaplovič, *Slawonien*, 2: 297.)

⁷⁷ Čaplovič, „Ethnographiai értekezés“, 59.

zvučnijima. Njih su dvojica upravo razdoblje oko 1820., dok češki još nije bio ustaljen ni s leksičkog ni s ortografskog aspekta, smatrali najpogodnijim za primjenu svojih jezičnih reformi.⁷⁸

Za poznavanje Čaplovičevih ideja o narodnosti u prvom razdoblju njegova djelovanja nije naodmet ukazati na terminologiju u čijim je okvirima on promišljao pojam naroda uopće i narodâ koji su živjeli u Ugarskoj, dalje na njegove nazive za pojedine narode u različitim jezicima i, konačno, na terminologiju imena mjesta. Tako će do sada manje-više teorijsko izlaganje biti ilustrirano u praksi.

Za svoj je prvi pojam Ugarske, kao staleškog ugarskog naroda, Čaplovič upotrebljavao termin *Nation*, *nemzet*. U latinskom je vjerojatno upotrebljavao termin *natio*, no za to nismo našli konkretan dokaz. Ovim je terminom Čaplovič označavao i etničke cjeline s razvijenim državnopravnim tradicijama – primjerice, bez iznimke, Mađare i Srbe.⁷⁹ Rijetko je tako nazivao Slovake, nikada Rumunje i Rusine. Istina, mogu se pronaći primjeri i kada je termine *Nation* i *nemzet* koristio u drugom značenju,⁸⁰ i takva je značenjska varijabilnost češće vezana uz njemački nego uz mađarski izraz. Pridjev od *Nation* – *National* – nekada ima značenje „staleški rodoljubni“, „rodoljubni“, a nekada „narodni“,⁸¹ dok pridjev tvoren od *nemzet* uvijek ima značenje „narodni“.⁸² Zanimljivo je, da termin *Nationalismus*, koji danas ima tako razgranato značenje, Čaploviču u *Gemälde von Ungern* označava – staleški pokret.⁸³ Za etničke cjeline upotrebljava termine *gens*, *Volk* (*Völklein*), *Völkerschaft*, *nép*, *népesség*. Termin *Volksstamm* (odnosno *néptörzs*) upotrebljavao je samo ondje gdje je postojala veza s nekakvom nadređenom cjelinom. Terminima *Volk* i *nép* Čaplovič je označavao narod, narodne staleže, dodajući često pridjev „zajednički“, „opći“ (*das gemeine Volk, köznép*).⁸⁴

⁷⁸ Jan Jakubec, *Dějiny české literatury* (Prag 1933-34), 2: 469, 848.

⁷⁹ „Raphael Markovics 1727... zum Bischof erwählt; und erklärte öffentlich gleich nach seiner... Istallation, sich und seiner Nation für unirt...“ „Allein nach und nach fingen die ausgezeichneten Verdienste dieser Nation an in Vergessenheit zu gerathen.“ (Čaplovič, *Slawonien*, 2:13, 23, 47, 49, 55, 60, 67, 76. Ján Čaplovič, „Eine andere Ansicht über Ungarn“, *Hesperus* 1816., br. 51. Čaplovič, „Preisausstellung“, 38.)

⁸⁰ „Als seine Unterhandlung mit den Albanern und Serblern schon dahin gediehen war, dass die Nation die Waffen wider die Türken ergreifen sollte...“ (Čaplovič, *Slawonien*, 2: 27, 1: 233.)

⁸¹ Čaplovič, *Slawonien*, 1: 198, 2: III, 55, 74-75, 96. Čaplovič, *Gemälde*, 2: 6, 236.

⁸² Čaplovič, „Ethnographiai értekezés“, 41-42.

⁸³ „Und so wirkte denn die erste Epoche auf die Nation (Čaplovič govori o pokretu 1790. – 1792.), die letztere auf alle Einzelne, jene auf Charakter-Bildung, diese auf Verbildung; jene auf den Nationalismus, diese auf den Egoismus; jene auf Vermehrung der Ideen, diese auf Vermehrung des Vermögens...“ (Čaplovič, *Slawonien*, 1: 254, 256.)

⁸⁴ Čaplovič, *Slawonien*, 1: VI, 93, 2: 297. Čaplovič, „Ethnographische Miscellen“, 157.

U latinskom je tekstu Čaplovič Slovake imenovao „Slavi“,⁸⁵ a Mađare „Hungari“. Nismo našli primjer za pridjev od „Slavi“. U radovima na njemačkom Čaplovič Slovake dosljedno naziva „Slowaken“, od čega je pridjev glasio *slowakisch*. Terminom „der Slawe“ označavao je pojam višeg reda, njim je nazivao kako Čehe tako i Slovake, vjerojatno zbog bliske srodnosti njihovih jezika.⁸⁶ Kada na njemačkom imenuje Mađare, kod Čaploviča vidimo karakteristično kolebanje. Nekada upotrebljava termin „Unger“, a nekada „Magyar“; slična je nedosljednost i kod pripadajućih pridjeva.⁸⁷ Očekivalo bi se, da Čaplovič terminom „Unger“ označava narod prema starom, staleškom shvaćanju te riječi, a terminom „Magyar“ one široke narodne slojeve kojima je mađarski bio materinji jezik – međutim, takvog se načela negdje pridržava, a negdje ne.⁸⁸ Odatle se može pretpostaviti kako je u ovom razdoblju Čaplovič nesvjesno nastojao formulirati jasnu situaciju, koja bi odgovarala činjeničnom stanju i stvarnim odnosima. Na mađarskom je Čaplovič Slovake naziva „tótima“, a može se naći i primjera gdje ih naziva „slovákok vagy tótok“.⁸⁹ Tako mu ponekad i pridjev „szláv“ ima značenje „slovački“, a ne „slavenski“.⁹⁰ U mnogim je slučajevima Čaplovič, nesvjestan svoje nedosljednosti, isti pojam vezao uz potpuno različite vrste sadržaja: jednom uz izričito narodnosni, drugi put uz jezični, teritorijalni ili povijesni sadržaj.⁹¹

Kada je riječ o toponimima, kod Čaploviča se može primijetiti česta upotreba njemačkih naziva – kada su mu bili poznati. Prije svega se to odnosi na imena naselja, voda i gora. Povijesno značajnija naselja gotovo je bez iznimke nazivao njemačkim imenom, a kada to nije bilo uobičajeno, ili njemački naziv nije postojao, upotrebljavao je mađarsku nomenklaturu. Jasno je da je u radovima na mađarskom jeziku, koliko ih je bilo, upotrebljavao mađarske nazive naselja. Slovačke i slavenske nazive upotrebljavao je uglavnom tamo gdje nije bilo drugih, a i njih je uvijek pisao mađarskim pravopisom.

(Sa slovačkoga preveo: Marijan Šabić)

⁸⁵ Čaplovič je svoju studiju „Slowaken in Ungarn“ u vlastitim primjercima časopisa *Hesperus* označavao kao „Slavi sunt Angli“.

⁸⁶ Čaplovič, *Slawonien*, I: 223, 224.

⁸⁷ Die Bienenzucht – Gašperik, *Pamätnosti*, 361. Čaplovič, *Slawonien*, 1: 29, 98, 169, 221, 2: 155, 300.

⁸⁸ „Magyaren als Haupt-Nation“, Čaplovič, „Preisausstellung“, 38.

⁸⁹ Čaplovič, „Ethnographiai értekezés“, 52.

⁹⁰ *Ibid.*, 53.

⁹¹ Čaplovič, „Slowaken in Ungarn“, 385. Čaplovič, *Slawonien*, 1: 51, 2: 306.